

*De autoriteit op het gebied van de geschiedenis van de Belanda hitam is hoogleraar Ineke van Kessel, verbonden aan het Afrika Studiecentrum in Leiden. In deze speciale bijdrage schetst ze de krijgsverrichtingen van de twee Afrikaanse compagnieën tijdens de Tweede Atjeh-oorlog. De expeditie is voltooid verleden tijd, maar de term belanda hitam heeft nog altijd een beladen klank in Atjeh, zij het in gewijzigde betekenis: de vrijheidsstrijders van het GAM hanteren het als scheldwoord voor de regering in Jakarta.*



Foto: Patricia Steur

# Afrikaanse soldaten in de Atjeh oorlog

De Belanda hitam soldaten van het KNIL hebben een diepe indruk achtergelaten bij de Atjehse bevolking. De GAM-strijders hebben het nog steeds over Belanda hitam, alleen bedoelen ze daar de Javaanse bezetter mee en niet de Belanda hitam soldaten van het KNIL. Historicus Ineke van Kessel over de faam van de Belanda hitam in Atjeh.

*'Niet alleen de Europeaan, ook en vooral de Inlander heeft ontzag voor hem! Voorbeelden uit de geschiedenis der tweede Atjehse expeditie kunnen getuigen, hoe de behendige hanteerder van den gevreesden klewang voor den Neger meer beducht was dan voor den Europeaan!'*

Toen ik een jaar of vijf, zes geleden voor het eerst de zoekterm 'Belanda hitam' gebruikte bij een Google-search op het internet, leverde mijn zoektocht één voltreffer op: zwarte tulpen. Nu levert zo'n websearch tientallen hits op: Surinaamse voetballers, teksten over Molukkers en Menadonezen, vakantiehuisen in Indonesië en natuurlijk de Afrikaanse

soldaten in het KNIL. De opvallendste treffer in 2004 was een serie teksten uit het Noorse Stavanger, getiteld: 'Black Dutchmen, Belanda hitam of de charidjistische pancasila-heidenen'.

In de Maleise klaagdichten van Omar Puteh uit Stavanger wordt 'Belanda Hitam' gebruikt als scheldnaam voor de Javaanse kolonisator, de hedendaagse onderdrukker van Atjeh:

*'Kerf ze in je huid, al die misdaden van die Inheemse Zwarte Hollanders tegen ons volk! Laat je haat oplaaien en zijn geestdrift verschroeien en zwaai dan je vuist naar het gezicht van die Inheemse Zwarte Hollander, de Javaanse kolonisator, zodat ze 'm smeren uit ons land!'*



Collectie Museum Bronbeek

## Korporaal Jan Kooij

De beroemdste Afrikaanse Atjeh-veteraan is ongetwijfeld korporaal Jan Kooij, die in 1878 werd benoemd tot ridder der vierde klasse van de Militaire Willemsorde. Na zijn afzwaaien uit het leger koos Kooij voor terugkeer naar Afrika. Tijdens zijn verblijf in Harderwijk, op de terugreis naar zijn geboorteplaats Elmina, werd tot twee maal toe zijn portret geschilderd: een statig studioportret door J.C. Leich en een impressionistisch portret door de jonge Isaac Israëls. De schilderijen hangen nu in Museum Bronbeek.

Jan Kooij, geboren in Elmina in 1849, tekende in 1869 voor twaalf jaar, waarvoor hij een fiks bedrag (tweehonderd gulden) aan handgeld ontving. Van 1874 tot 1879 nam hij deel aan een hele reeks veldtochten in Atjeh, die hem een rij medailles opleverden. Het *Overveluwsch Weekblad* verhaalt hoe Kooij op 31 januari 1878 het leven van kapitein Binum redde 'na twee Atjehers te hebben afgemaakt, en tien stukken geschut te hebben vernageld onder 't vuur van den vijand.' Een half jaar later redde hij het leven van luitenant Bijleveld 'door een met klewang en lans gewapenden Atjeher te doden, waarvoor hij als blijk van persoonlijke dank een geschenk van honderd gulden van den geredden luitenant ontving. Verder mocht het den braven Kooij den 26en April 1879 gelukken, met behulp van den korporaal Blik en den fuselier Jaap, beiden mede Afrikanen, een aanval van den vijand af te weren op een transport van 25 Europeanen en 65 kettinggangers, die belast waren met het halen van pisangboomen.'

De krant prijst ook de beschaafde omgangsvormen van de Afrikaanse korporaal. 'Kooij heeft een zeer gunstig uiterlijk, is uiterst beschaafd, en spreekt met de meeste liefde en achting over zijne familie en zijn land. Het Nederlandsch spreekt hij zuiver'. De Atjeh-oorlog was de laatste grote oorlogsinspanning voor de eerste generatie Afrikaanse militairen. Hun Indo-Afrikaanse zonen en kleinzonen volgden in hun voetstappen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog deelden zij het lot van de KNIL-soldaten in de Japanse krijgsgevangenkampen, en na 1945 namen ze deel aan de strijd tegen de Indonesische nationalisten. Tot de Indonesische onafhankelijkheid bleef het leven van de Indo-Afrikanen nauw verbonden met het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger.

Bij de klaagdichten staat een scan van een oude foto uit de Atjeh oorlog, waarop Nederlandse KNIL-officieren en Belanda hitam troepen met getrokken sabel poseren op een slagveld vol gesneuvelde Atjeh-strijders.

Helaas bleven mijn e-mails onbeantwoord, maar de teksten horen duidelijk thuis bij het GAM, de beweging voor een vrij Atjeh.

Omar Puteh, de schrijver van het stuk, is woordvoerder van het GAM in Noorwegen. Hebben de Afrikaanse soldaten in Atjeh zo'n onuitwisbare indruk achtergelaten dat de term 'Belanda hitam' meer dan een eeuw later nog steeds in zwang is om een wrede overheerser aan te duiden? Molukse KNIL-soldaten werden ook vaak 'Belanda hitam' genoemd. Maar in Puteh's klaagdicht worden naast de Atjehers ook de Molukkers, de Menadonezen en de Papoea's opgevoerd als de slachtoffers van de 'Inheemse Zwarte Hollanders.'

### Twee Afrikaanse compagnieën

In de Atjeh oorlog hebben nooit meer dan twee Afrikaanse KNIL-compagnieën meegevochten, hooguit zo'n tweehonderdvijftig man. Maar hun optreden heeft duidelijk de nodige indruk gemaakt, zowel op de Atjehse troepen als op de Europese militairen in het KNIL.

De Europese troepen hadden een heilige angst voor de klewangs van de Atjehse strijders. In een gevecht van man tot man waren geweren van weinig nut, behalve dan als steekwapen met de bajonet. Bajonet, kapmes en klewang waren nu juist de favoriete wapens van de Afrikanen. Een officier in Atjeh memoreerde hoe de Afrikanen hun geweer met bajonet gebruikten om mee te chargeren, zelfs om een bestorming mee uit te voeren, onder het uitstoten van 'ruwe wraakkreten bij het eerste bloedige treffen met den vijand.'

Vanaf de tweede expeditie naar Atjeh in 1874 wordt Atjeh het belangrijkste wapenfeit in het stamboek van de ongeveer achthonderd Afrikaanse rekruten die tussen 1860 en 1872 in Indië aankwamen. Twee Afrikaanse compagnieën dienden in het 2e bataljon infanterie onder luitenant-kolonel Karel van der Heyden. Cholera zou overigens meer slachtoffers maken in de gelederen van het Oostindische leger dan de gevreesde Atjehse strijders. In de eerste drie maanden stierven 78 Afrikanen. Na het vertrek van een deel

## De 'zwarte Zwitsers' van het KNIL



Tussen 1831 en 1872 wierf Nederland 3.080 jonge mannen in West-Afrika voor de dienst in het Oost-Indisch leger. Als gevolg van de afscheiding van België was het reservoir aan mankracht voor het leger opeens gehalveerd. De werving van vrijwilligers uit andere Europese landen, zoals Duitsland en Zwitserland, werd bemoeilijkt door de invoering van de nationale dienstplicht in de meeste Europese staten. Bovendien hadden de enorme verliezen in de Java-oorlog (1825-1830) de aantrekkingskracht van het koloniale leger niet bepaald vergroot. Zo ontstond het idee om soldaten te werven aan de West-Afrikaanse Goudkust, waar Nederland nog enkele forten bezat, met als hoofdkwartier St. George d'Elmina.

Een eerste proefdetachement Afrikaanse rekruten werd in 1832 ingezet bij gevechtsacties in zuid- en west-Sumatra. Ze voldeden goed, maar ook in Afrika waren nauwelijks vrijwilligers te krijgen. Dus zond Koning Willem I in 1836 generaal-majoor Jan Vermeer naar Kumasi, de hoofdstad van het Ashanti-rijk, om een verdrag te sluiten over de levering van soldaten. De Ashanti koning zelf zou duizend man leveren, in ruil voor zesduizend geweren met kruit. Daarnaast mocht een Nederlands agent in Kumasi een rekrutingsbureau openen. Onder de Ashanti waren ook geen vrijwilligers te vinden. De rekruten waren slaven van de Ashanti, die zich vrijkochten met een voorschot op hun soldij. Al met al vertrokken tussen 1836 en 1842 toch zo'n 2.200 man van Elmina naar Batavia, deels afkomstig van de Goudkust, en deels uit het binnenland. Het KNIL was niet berekend op zo'n grote toevloed van Afrikanen, die tientallen verschillende talen spraken. Onvrede over inbreuken op de belofte van gelijke behandeling met de Europese troepen leidde rond 1840 tot een reeks muiterijen op Java en Sumatra. Begin 1842 werd de Afrikaanse werving gestaakt.

Maar de Afrikaanse troepen maakten zo'n uitstekende indruk in de Derde Expeditie naar Bali in 1849 dat de legerleiding in Indië aandrong op hervatting van de werving in West-Afrika. Tussen 1860 en 1872 werden nog achthonderd Afrikaanse rekruten aangevoerd. In 1872 gingen de Nederlandse bezittingen in West-Afrika over in Engelse handen.

De Afrikanen van het KNIL stonden bekend als dapper en loyaal, maar nogal onbesuisd in de strijd. De Javanen noemden hen *Londo Ireng* of *Belanda hitam* - Zwarte Hollanders. Evenals de andere KNIL-soldaten leefden veel Afrikanen samen met een *njai*, een inlanderse huishoudster. In de garnizoenssteden op Java ontstonden kleine maar levendige Indo-Afrikaanse gemeenschappen, vooral in Batavia, Semarang, Salatiga en Poerworedjo. In Poerworedjo hadden de Afrikanen een eigen wijk, die bekend stond als het Afrikaanse kamp. Na de onafhankelijkheid van Indonesië kozen de meeste afstammelingen voor overkomst naar Nederland. Een enkeling bleef achter: zij gingen op in de Indonesische samenleving. In Poerworedjo zijn onlangs twee oude straatnaambordjes in ere hersteld: Gang Afrikan I en II herinneren aan de Afrikaanse gemeenschap die hier een eeuw lang heeft gewoond. *Nazaten* in Nederland hebben het onderling contact behouden, onder meer dankzij de reünies van de stichting Indo-Afrikaans Kontakt (IAK).

## 'De Atjehers hadden een heilig ontzag voor de Afrikanen'

van het expeditieleger bleven de twee Afrikaanse compagnieën, nu uitgedund tot 176 man, in Atjeh achter, samen met tien Europese, vier Ambonese en vier inlandse compagnieën.

Eind 1876 waren de twee Afrikaanse compagnieën gelegerd in Kota Radja. Van daaruit namen ze deel aan de aanval op de versterkte *missigit* (een islamitisch gebedshuis) in Lambada. Twee officieren van het Brits-Indische leger, kapitein A.P. Palmer en kapitein W.S.A. Lockhart, maakten deze krijgsverrichtingen mee. Zowel de Britse officieren als de officiële geschiedschrijver Kielstra zingen de lof van de Afrikaanse soldaten. Kielstra beschrijft hoe de manschappen aarzelden toen verdedigers een kanonschot afvuurden terwijl de aanvallers meenden dat ze het verzet al gebroken hadden. Weldra wisten de officieren de troepen opnieuw aan te zetten tot de bestorming, die ditmaal wel lukte. 'Een Afrikaansch soldaat, Vijl, die reeds in het begin van het gevecht een schotwond aan het hoofd bekomen had, verbond zich-zelf en voegde zich daarna dadelijk weer bij de aanvallers.' Hoornblazer J. Vijl ontving later de bronzen medaille voor Moed en Trouw. Volgens Palmer waren de Afrikanen verreweg de beste soldaten van het KNIL. Hij had geen hoge dunk van de slecht geoefende Europese en Javaanse fuseliers, maar nam te velde waar dat de Atjehers een heilig ontzag hadden voor de Afrikanen.

Ook bij verschillende gevechtsacties in 1878 worden de Afrikaanse soldaten steeds genoemd als dappere strijders in de voorhoede, klaar voor een bestorming ook als de Europese troepen ontmoedigd terugdeinzen. Heel wat Afrikaanse KNIL-soldaten verdienden in Atjeh een bronzen medaille voor Moed en Trouw, of een eervolle vermelding. Tenminste drie Afrikanen werden onderscheiden met de Militaire Willemsorde: T. Tak, J. de Leeuw en Jan Kooij. Eerdere lichten kwamen niet in aanmerking voor de Militaire Willemsorde, omdat het gouvernement er lange tijd van uitging dat Afrikanen en inlanders wel moed en trouw aan de dag konden leggen, maar geen beleid.

*Ineke van Kessel is werkzaam als historicus bij het Afrika Studiecentrum in Leiden. Komende maand verschijnt bij KIT Publishers Ineke van Kessels boek 'De Zwarte Hollanders: Afrikaanse soldaten in Nederlands Indië.' (ISBN 90 6832 498 5). In het Tropenmuseum loopt tot 4 september de tentoonstelling 'Zwart in dienst van Oranje'. Deze tentoonstelling behandelt de geschiedenis van de Belanda hitam van de ronseling in Java tot de overtocht naar Nederland.*